AALBORG UNIVERSITET
CENTER FOR LINGVISTIK
HANS GÖTZSCHE

SPROGNOTER for mindrebemidlede

Emne: **SPROG og TEKSTLIG FREMSTILLING**

version opd/prt 2011-09-07

Teori og eksempler:

ORD OG SÆTNING BLIVER TIL TEKST OG "PUNKTUM" ("PERIODE")

(En fortælling om grammatik og læsning, både for store og små)

"Der var engang en hund" kunne en fortælling begynde, og fortællinger følger jo deres egen fornuft – afhængigt af hvad de i virkeligheden handler om. Men fortællinger er som bekendt fortalt med ord, og ordene skal helst være i en vis orden – ellers bliver der ingen fortælling ud af det - og en række ord med den nødvendige orden mellem ordene kalder vi sætninger og ordene bruges så som led i sætningerne. Vi kan godt lave uordentlige sætninger:

engang en hund var der

og måske bliver det så poesi, men vi kan ikke lave ikke alt for uordentlige ord og sætninger:

gang-en der hund var en

for så kan vi ikke forstå meningen med ordene og sætningerne – selvom vi måske godt kan forstå de enkelte ord betydning – og vi tror ikke rigtigt på, at det virkelig er ord og sætninger; og vi tror måske at dem der siger sådan noget laver grin med os. Nogen fortælling bliver der ihvertfald ikke ud af det. Det kan også være, at vi godt kan høre eller se eller tro på, at det både er rigtige ord og sætninger fordi der er bogstaver som vores egne, men at vi alligevel ikke forstår noget:

miehellä on auto

medmindre vi er fra Finland (den del hvor de taler finsk; nogle steder taler de svensk i Finland) og vi også ved, at det betyder: 'jeg har en bil' – hvad vi så skal bruge det til. Én ting kan vi bruge det til, og det er at se at i Finland bruger de kun tre ord til at sige 'jeg har en bil', mens vi i Danmark – hvis vi er danskere – skal bruge fire ord.

Det kan vi se, fordi der er mellemrum (blanktegn) imellem bogstaverne bestemte steder, og vi har aftalt at det viser grænserne mellem ordene. Hvis vi fandt en sætning med kinesiske eller japanske skrifttegn eller måske en tekst på arabisk, ville det ikke have været så let at vide hvad der var ord, men det problem har vi ikke i vores del af verden. Her véd vi hvad et ord i en tekst er: et antal bogstaver uden mellemrum. Men hvad er så en tekst? Ja, i en tekst kommer ordene som regel i en bestemt orden bestemt af hvad vi kalder sætninger i det sprog det drejer sig om:

> der var engang en hund den boede i et hundehus huset var af træ med egen indgang

og det er jo en rigtig historie; eller begyndelsen på den. Lidt uoverskuelig, måske, men det kan der rådes bod på:

> Der var engang en hund. Den boede i et hundehus. Huset var af træ med egen indgang.

Nogle store bogstaver og nogle punktummer (tegnsætning) kan gøre underværker, men den er stadig ikke helt god:

> Der var engang en hund, der boede i et hundehus. Huset var af træ, og det havde egen indgang.

Det hjalp. Nu flyder historien rigtigt, og der er ikke noget der er uklart. Tvetydigt er der jo noget der er – eller flertydigt eller mangetydigt. Hvorfor skal vi f.eks. have at vide, at huset har egen indgang, for huse plejer jo at have indgange – som man på den anden side ikke plejer at kalde deres "egne". Det er et godt spørgsmål, men det har ikke noget med sætningerne at gøre. Det er et spørgsmål som historien skal svare på – hvis den ellers bliver færdig. Sætningerne skal kun fortælle klart hvad der tales om, og det gør de her ved at teksten ved hjælp af punktummer (og evt kommaer) viser hvilke sætninger den repræsenterer.

For der er flere sætninger i denne her historie(-begyndelse). At der er flere kan vi se af, at den første udgave ikke var nogen enkelt sætning, for hvis den havde været dét så ville vi ikke have haft så meget besvær med at læse den, og vi ville ikke have kunnet dele den ind med punktummer. At vi sætter punktummer er et tegn på, at der er flere sætninger (hvis vi altså gør det; der er nogen der ikke sætter så mange punktummer), og punktummer sætter vi omkring det der hænger tæt sammen. Det er altså ikke nok, at vi har en række ord med en rimelig orden for at vi har en sætning; der må også være en særlig forbindelse imellem bestemte ord. Den forbindelse viser vi i den anden udgave af historien ved at sætte punktummer og bruge store bogstaver.

Men anden version flød ikke rigtigt; der var for mange 'vejbump' i fortællingen, og det blev udbedret ved hjælp af nogle kommaer og ved at vi ændrede på nogle af ordene. Og hvad opnår vi så ved dét? Det vigtigste vi opnår er, at vi undgår at

gentage os selv hvor det er unødvendigt, og unødvendigt er det når vi godt vidste hvad det var der skulle komme. Det kan godt være, at vi først bagefter vidste hvad der skulle komme (nogle få brøkdele af sekunder bagefter), men lige så snart vi har hørt eller læst det der kommer lige efter det som vi vidste skulle komme, så ved vi at vi vidste det skulle komme. Vi kunne fx lægge endnu flere 'vejbump' ind i historien:

> Der var engang en hund. Hunden boede i et hundehus. Hundehuset var af træ med egen indgang.

Men det er jo ikke nødvendigt at gentage et ord fra slutningen af en sætning i begyndelsen af den efterfølgende sætning, for når vi taler om den samme ting kan vi godt tilføje flere oplysninger om den uden at nævne den hver gang. Et 'vejbump' opstår ved den slags unødvendige gentagelser, og 'vejbump' kan vi undgå ved at erstatte gentagelserne med <u>stedfortrædere</u>:

> Der var engang en hund. Hunden (> Den / , der) boede i et hundehus. Hundehuset (> huset) var af træ med egen indgang.

Jo flere 'vejbump' vi undgår, jo bedre 'flyder' talen eller teksten. Det har også den virkning, at fortællingen bliver mere afvekslende, og så undgår man at folk falder i søvn. Når vi så erstatter et punktum med et komma:

> Der var engang en hund, der boede i et hundehus.

kommer der ikke flere sætninger ud af det. Der sker kun det at den sidste sætning bliver <u>afhængig</u> af (og en underordnet del af) den første sætning, fordi stedfortræderen *der* ikke i sig selv kan sige hvad der siges noget om, men må henvise til den første sætning for at få det sagt ad en omvej. Når den sidste sætning bliver afhængig af den første får det den virkning at 'den ikke kan stå alene'. Hvis den gør det:

> ... , der boede i et hundehus.

vil vi straks sige: "sådan kan man ikke sige", og grunden er at vi ikke får at vide hvad det er der bor i hundehuset. I almindelighed vil det være hunde der bor i hundehuse, men en god historie kunne jo lade andre væsener bosætte sig hos hunden: et evakueret pindsvin kunne f.eks. bo i et hjørne.

Det sidste 'vejbump' var ikke noget rigtigt 'vejbump':

> Huset var af træ med egen indgang.

men en overraskelse – som vi ikke rigtigt vil tro på. I og for sig er der ikke noget i vejen med sætningen, for vi kan lave mange tilsvarende sætninger:

Huset var af træ med mange knaster.

eller:

Huset var af træ og med fin udsigt.

og i dem er det klart hvilken sammenhæng der er mellem hvilke ord:

... træ med mange knaster

Huset ... med fin udsigt

I sætningen:

Huset var af træ med egen indgang.

er problemet at vi ikke kan vide hvad *med egen indgang* hører til: enten *træ* – hvilket nok er det første vi kommer på – eller *Huset* – hvilket vi ikke rigtigt tror på. Når vi ikke rigtigt tror på det, er grunden den at vi først tror det er *træ* fordi det står lige foran, og derefter at man ikke plejer at sige om huse at de har egen indgang (er det nu en rigtig historie?!), og endelig at der ikke er noget der adskiller *af træ* og *med egen indgang* sådan at vi kan vide at de ikke hænger sammen. Vi kan hjælpe på det ved enten at indføje et *og*:

Huset var af træ og med egen indgang.

et såkaldt bindeord, eller også kan vi udvide teksten så vi får to sætninger i stedet for én:

Huset var af træ, og det havde egen indgang.

På den måde får vi – enten ved et bindeord, eller ved et bindeord med en ekstra sætning – adskilt de to forbindelser: *af træ* og *med egen indgang*. Sådan er det ofte med den slags forbindelser med forholdsord som *af* og *med*. Det er selvfølgelig ikke altid nødvendigt:

Peter købte en lampe af plastik med stor lysspredning.

Det afhænger bl. a. af hvilket udsagnsord (f.eks. om det er *var* eller *købte*) der er i sætningen, og hvilke ord der er med i forholdsordforbindelserne. Et ord som *træ* er er således svært at have med at gøre, fordi det kan betyde både 'et træ i skoven' og 'materialet træ'. Derfor bliver:

Huset var af træ med egen indgang.

lidt selvmodsigende ved første læsning. Første del af sætningen medfører jo, at der er tale om materialet træ:

Huset var af træ ...

mens sidste del kan få én til at tro at det handler om et træ i skoven:

... træ med egen indgang

som i Peter Plys.

Sætninger er altså ikke bare nogle ord i en vis orden. Der må være en bestemt sammenhæng imellem ordene således at vi kan sige at de hører sammen i en sætning. Man kan sige, at den sammenhæng der må være mellem ord for at de danner en sætning er en nødvendig sammenhæng. Ord der indgår i sådan en nødvendig sammenhæng siges at bygge sætningen op – at danne sætningsbygningen – og det bruger vi både når vi selv laver en sætning ved at bygge den op, og når vi forstår en sætning ved at finde ud af dens opbygning. Hvis det er tilfældet at nogle ord indgår i en sådan nødvendig sammenhæng og bygger en sætning op, så kan sætningen "stå alene" uden at vi bliver forvirrede.

Ikke i virkeligheden, selvfølgelig. For ingen (eller nok kun få) sætninger kan "stå alene" uden for en samtale eller midt på et stykke papir uden tekst rundt om. Men "stå alene" på den måde at sætningen giver en meddelelse der har en færdigpakket mening - inden i den større sammenhæng som den indgår i. Meningen skal være færdigpakket sådan at – hvis vi véd hvad alle ordene i sætningen omtaler hver for sig og tilsammen – så skal der ikke være mere at spørge om indenfor sætningen.

DERFOR:

Når vi sætter punktummer (tegn) så afgør vi hvilke sætninger der skal se ud som om de hænger bedre sammen end andre, fx ved at have flere sætninger mellem to punktummer (tegn). En eller flere sætninger der står mellem to punktummer kalder man ofte for et "punktum" (eller en "periode"), og et af problemerne ved grammatisk analyse er for mange at de tror at det der står mellem to punktummer er én sætning; hvilket det da også kaldes i folkesproget; og af en del jurister. Men forholdet er det at man kan (bør) ikke sætte et punktum inden i en sætning, mens der godt kan være flere sætninger indenfor samme "punktum".

Og hvad kan vi så lære af det her? Vi kan lære at

- det sprog vi bruger mest er det sprog vi taler,
- det sprog vi taler er bygget op af sætninger som består af sætningsled,
- det sprog vi taler kan gøres til tekst ved at vi skriver ord på fx papir,
- tekst består af ord og nogle andre tegn der bruges til at vise hvordan teksten skal forstås som sætninger og led.

Det her forudsætter at vi tænker ved hjælp af sætninger og led, at tale kom før tekst, og at vi (normalt) 'taler' (eller 'læser højt') inden i hovedet når vi læser.